Тэксты лекцый

Лекцыя 1

Кагнітыўная лінгвістыка: прадмет, задачы і мэта даследаванняў

Працэсы, звязаныя з веданнем і інфармацыяй, называюцца кагнітыўнымі (cognition - пазнанне).

Кагнітыўная навука – навуковы напрамак, у межах якога даследуюцца працэсы засваення, назапашвання і выкарыстання інфармацыі чалавекам.

Да зыходных паняццяў кагнітыўнай навукі належаць «пазнанне», «інфармацыя», «веданне».

Пазнанне - працэс адлюстравання і прайгравання ў свядомасці рэчаіснасці, у выніку якога адбываецца назапашванне ведаў.

Інфармацыя - паведамленне аб фактах, падзеях, працэсах; веды, якія прадстаўляюцца і перадаюцца моўнымі структурамі ў працэсе камунікацыі.

Веды - частка памяці; змяшчаюць у свядомасці вынікі адлюстравання аб'ектаў рэчаіснасці, аб'яднаныя ў спарадкаваную сістэму.

Веды вызначаецца ў формах чалавечай суб'ектыўнасці, арганізаванай звычаямі, традыцыямі і культурай. У цэнтры канкрэтнай культурна-гістарычнай парадыгмы ствараюцца свае крытэрыі ацэнкі ведаў, выпрацоўваюцца свае семіятычныя механізмы і правілы прадстаўлення ведаў у свядомасці і ў камунікатыўна-прагматычных пабудовах. Мова з'яўляецца найважнейшым звяном у назапашванні і катэгарызацыі ведаў.

Кагнітыўная лінгвістыка (канец XX стагоддзя) разглядае мову як форму інтэлектуальнай дзейнасці чалавека, у якой замацаваліся вынікі пазнавальнай дзейнасці.

Кагнітыўная лінгвістыка грунтуецца на палажэнні аб тым, што паводзіны і дзейнасць чалавека вызначаюцца ў значнай ступені яго ведамі, а моўная паводзіны - моўнымі ведамі.

Мэта кагнітыўнай лінгвістыкі - зразумець, як ажыццяўляюцца працэсы ўспрымання, катэгарызацыі, класіфікацыі і асэнсавання свету; як адбываецца назапашванне ведаў; якія сістэмы забяспечваюць розныя віды дзейнасці з інфармацыяй.

Даследаванні сучаснай кагнітыўнай лінгвістыкі вядуцца ў асноўным па наступных напрамках:

а) віды і тыпы ведаў, якія змяшчаюцца ў моўных знаках, і механізм атрымання са знакаў пэўных ведаў (г.зн. правілы інтэрпрэтацыі);

б) умовы ўзнікнення і развіцця знакаў і законы, якія рэгулююць іх функцыянаванне;

в) суадносіны моўных знакаў і культурных рэалій, адлюстраваных у іх.

Репозиторий ВГУ

Такім чынам, у адрозненне ад іншых кагнітыўных навук (кагнітыўнай псіхалогіі, нейранавук, тэорыі інфармацыі, кібернетыкі і інш.) прадметам вывучэння кагнітыўнай лінгвістыкі з'яўляецца не само веданне (пазнанне), а мова як агульны механізм набыцця, выкарыстання, захоўвання, перадачы і выпрацоўкі ведаў.

Галоўнай задачай кагнітыўнай лінгвістыкі з'яўляецца «сістэмнае апісанне і тлумачэнне механізмаў чалавечага засваення мовы і прынцыпы структуравання гэтых механізмаў» (В.З. Дзям'янка).

Лекцыя 2

Мова як аб'ект вывучэння кагнітыўнай лінгвістыкі

Кагнітыўная лінгвістыка – напрамак у лінгвістыцы, у цэнтры ўвагі якога знаходзіцца мова як агульны кагнітыўны механізм.

У межах дадзенага кірунку можна вылучыць некаторыя пункты гледжання на сутнасць і структуру мовы, якія больш ці менш паслядоўна адстойваюцца кагнітывістамі:

- Адмаўленне аўтаномнасці мовы (сцвярджаецца, што не існуе ўласна моўных механізмаў, а моўныя аперацыі, моўная дзейнасць абслугоўваюцца агульнакагнітыўнымі структурамі і механізмамі);
- Адмаўленне многімі даследчыкамі існавання такіх уласцівасцяў мовы, як глыбінная структура, трансфармацыя, моўнае правіла (г.зн. непрыманне фундаментальных паняццяў генератыўнай лінгвістыкі);
- Разгляд семантыкі моўных адзінак у адпаведнасці з ментальнымі структурамі носьбіта мовы (з'яўленне тэорыі «натуральных класаў», тэорыі прататыпаў, семантычнага апісання з дапамогай структур кагнітыўных прымітываў);
- Павелічэнне ролі метафары ў структураванні ментальнага лексікону (кагнітывісты даказалі, што метафарычна пераносы не абмежаваныя сферай мастацкіх прыёмаў; яны пераймаюць увесь слоўнік, арганізуючы значныя пласты лексікі, распаўсюджваючыся на граматыку).

У сферу інтарэсаў кагнітыўнай лінгвістыкі ўваходзіць вывучэнне ментальных асноў разумення і прадукавання мовы з пункту гледжання таго, як структуры моўных ведаў прадстаўляюцца (рэпрэзентуюцца) і ўдзельнічаюць у перапрацоўцы інфармацыі. У сувязі з гэтым перад даследнікамі ўзнікаюць наступныя пытанні:

1) Як ўзаемадзейнічаюць ментальныя механізмы засваення мовы? Якія іх унутраныя механізмы і прынцыпы іх структуравання?

2) Заснаваныя ці прадукаваныя і ўспрынятыя на адных і тых жа адзінках сістэмы або ў іх розныя механізмы? Як працякаюць у часе працэсы, якія складаюць прадукаванне прамовы (паралельна ці паслядоўна)? У прыватнасці, будуем мы спачатку агульны каркас прапановы, толькі затым запаўняючы яго лексічным матэрыялам, або абедзве працэдуры выконваюцца

Репозиторий ВГУ

адначасова, і тады як гэта адбываецца? Якія падструктуры (сінтаксічныя, семантычныя, канцэптуальныя і г.д.) фігуруюць у прадукаванні прамовы і як яны ўладкаваныя?

3) Якая прырода працэдур, што рэгулююць моўнае ўспрыманне? Якое веданне актывізуецца шляхам гэтых працэдур? Якая арганізацыя семантычнай памяці? Якая роля семантычнай памяці ва ўспрыманні і ў разуменні мовы?

Цэнтральная задача кагнітыўнай лінгвістыкі фармулюецца як апісанне і тлумачэнне ўнутранай кагнітыўнай структуры і дынамікі: гаворыць-слухае. Вучань-слухае разглядаецца як сістэма перапрацоўкі інфармацыі, што складаецца з канчатковай колькасці самастойных кампанентаў (модуляў) і адлюстроўвае моўную інфармацыю на розных узроўнях. Мэта кагнітыўнай лінгвістыкі, адпаведна, - у даследаванні такой сістэмы і ўсталяванні яе найважнейшых прынцыпаў, а не толькі ў сістэматычным адлюстраванні з'яў мовы. Кагнітывісту важна зразумець, якой павінна быць ментальная рэпрэзентацыя моўнага матэрыялу і як гэтае веданне кагнітыўна перапрацоўваецца, г.зн., якая кагнітыўная рэчаіснасць.

Акрамя таго, кагнітыўная лінгвістыка характарызуецца імкненнем даць моўным фактам і моўным катэгорыям псіхалагічнае тлумачэнне і так ці інакш суаднесці моўныя формы з іх ментальнымі рэпрэзентацыямі і з тым досведам, які яны адлюстроўваюць у якасці структуры ведаў.

Навукоўцы, разважаючы пра ўклад кагнітыўнай лінгвістыкі ў сучаснае мовазнаўства, робяць выснову: «калі паглядзець на кагнітыўную лінгвістыку не з боку таго, што стымулявала яе з'яўленне (вывучэнне мыслення і пазнавальнай дзейнасці, кагніцыі), а з пункту гледжання яе прадметнага месца ў сістэме моўных узроўняў, то выявіцца, што ў цэлым яна займаецца даследаваннем зместавых параметраў мовы. Гэта галіны кагнітыўнай семантыкі, прасторавай семантыкі, фрэймавай семантыкі. Гэта вывучэнне катэгорый і катэгарызацыі, канцэптаў і канцэптуалізацыі, метафары і метафарызацыі, рэферэнцый, інфармацыйных аспектаў маўленчай дзейнасці (вылучэнне, актывацыя, фігура-фон), ментальнай мовы і інш »[Л. В. Правікава].

Лекцыя 3

Асноўныя паняцці кагнітыўнай лінгвістыкі

Кагнітыўная лінгвістыка аперуе ўласнай тэрміналагічнай сістэмай, якая характарызуецца не столькі новымі тэрмінамі, колькі ўдакладненымі і ўніфікаванымі, ужо наяўнымі ў лінгвістыцы або запазычанымі з іншых галін навуковых ведаў.

Асноўнымі тэрмінамі кагнітыўнай лінгвістыкі з'яўляюцца «кагніцыя», «катэгарызацыя», «карціна свету», «канцэпт», «фрэйм», «сцэнар», «скрыпт», «канстанты культуры», «канцэптасфера» і некаторыя іншыя.

Репозиторий ВГУ

Кагніцыя - працэс набыцця ведаў і вынікі гэтага працэсу. Гэта ўспрыманне свету, назіранне, катэгарызацыя, мысленне, размова, уяўленне і інш. псіхічныя працэсы ў іх сукупнасці.

Катэгарызацыя - 1) у вузкім сэнсе - падвядзенне з'явы пад пэўную рубрыку вопыту, катэгорыю;

2) у шырокім сэнсе - працэс дзялення вонкавага і ўнутранага свету чалавека на катэгарыяльныя сферы, суадносная з істотнымі характарыстыкамі іх функцыянавання і існасці.

Канцэпт - аператыўны змястоўны кампанент свядомасці і ведаў аб свеце. Асаблівая адзінка свядомасці, якая адлюстроўвае змест вынікаў чалавечай дзейнасці і працэсаў пазнання свету і якой аперуе чалавек у працэсе мыслення.

Канстанты культуры - канцэпты, якія з'яўляюцца ў глыбокай старажытнасці і прасочваюцца праз погляды сучасных носьбітаў мовы; «нейкі пастаянны прынцып культуры» (Ю. С. Сцяпанаў, С. Г. Праскурын).

Канцэптасфера - сукупнасць канцэптаў, з якіх складаецца светаразуменне носьбіта мовы.

Скрыпт - спосаб прадстаўлення аперацыйнай інфармацыі; набор ведаў пра тое, як паступаць і як зробяць іншыя ў канкрэтных стэрэатыпных сітуацыях (напрыклад, «ролі» афіцыянткі, кліента, згоншчыка самалёта і да т.п.).

Сцэнар - спосаб прадстаўлення аперацыйнай інфармацыі; дынамічны разумовы вобраз (напрыклад, розныя сцэнары моўнага ўзаемадзеяння)

Фрэйм - спосаб прадстаўлення аперацыйнай інфармацыі; структура ведаў для прадстаўлення стэрэатыпнай сітуацыі (напрыклад, сітуацыя аплаты праезду, святкавання дня нараджэння і да т.п.).

Моўная карціна свету - увесь комплекс ведаў і ўяўленняў дадзенай моўнай супольнасці аб свеце, зафіксаваны ў мове, перш за ўсё ў яе лексічным і фразеалагічным складзе.

Лекцыя 4

Утварэнне канцэптаў.
Віды і структура канцэптаў.

У асновее канцэптуальнай сістэмы знаходзяцца некаторыя зыходныя (або першасныя) канцэпты, з якіх затым развіліся астатнія канцэпты нацыянальнай канцэптасферы. Канцэпты як інтэрпрэтатары сэнсаў увесь час паддаюцца далейшаму ўдакладненню і мадыфікацыям. Яны рэалізуюць сутнасці толькі ў пачатку свайго з'яўлення, але затым аказваюцца часткай сістэмы, трапляюць пад уплыў іншых канцэптаў і самі відазмяняюцца.

З. Д. Папова і І. А. Сцернін прапанавалі вылучаць наступныя падставы фарміравання канцэпта ў свядомасці чалавека:

1) непасрэдны пачуццёвы вопыт чалавека - ўспрыманне свету органамі пачуццяў,

Репозиторий ВГУ

2) прадметная дзейнасці,

3) разумовыя аперацыі з ужо існуючымі ў свядомасці чалавека канцэптамі,

4) моўная зносіны (канцэпт можа быць паведамлены, растлумачаны чалавеку ў моўнай форме),

5) свядомае пазнанне моўных адзінак.

Канцэпты могуць класіфікавацца па розных падставах.

З пункту гледжання тэматыкі канцэпты ўтвараюць эмацыйную, адукацыйную, тэкставую і інш канцэптасферы.

Класіфікаваныя па сваіх носьбітах канцэпты ўтвараюць індывідуальныя, мікрагрупавыя, макрагрупавыя, нацыянальныя, цывілізацыйныя, агульначалавечыя канцэптасферы.

З пункту гледжання дыскурсу функцыянавання канцэпты дзеляцца на педагагічныя, рэлігійныя, палітычныя, медыцынскія і г.д.

У залежнасці ад характару зместу канцэпта даследчыкі выбудоўваюць доўгі відавы шэраг канцэптаў, у які ўключаюць фрэйм, схему, паняцце, сцэнар, гештальт, скрыпт, карцінку і г.д. Шматлікія даследаванні ўтрымліваюць рознае, часта супярэчлівае, тлумачэнне пералічаных паняццяў.

Існуе некалькі азначэнняў фрэйма. Звычайна пад фрэймаў разумеюць статычны разумовы вобраз стэрэатыпнай сітуацыі. Напрыклад, канцэпт-фрэйм “Чуткі” ўяўляе сабой вобраз стэрэатыпнай сітуацыі «хтосьці паведамляе камусьці (звычайна многім людзям) аб чым-небудзь», у якой вылучаюцца наступныя элементы: «суб'ект - прэдыкатаў - аб'ект - плёткі». Дадзеная структура канцэпта слыху і яго абавязковыя прыкметы «шматлікім (усім)» і «разгалошваць што-небудзь» зафіксаваныя ў шэрагу моўных адзінак, напрыклад, тэлефанаваць (балабоніць) ва ўсе званы, крычаць на ўсіх скрыжаваннях і інш

Сцэнар, які часам адносяць да разнавіднасці фрэйма, адрозніваецца дынамічнасцю, працягласцю ў часе і прасторы. У спосабах вербальнага выражэння канцэптаў гэтага віду прысутнічае сема руху. Напрыклад, канцэпт “Клопаты” рэалізуецца ў беларускай мове ў выразах “заварваць кашу”, “расхлёбваць кашу”,” у вас сваё вяселле, а ў нас – сваё” і інш.

Скрыпты таксама часам называюць відам фрэйма, а некаторыя даследчыкі злучаюць са сцэнаром. Пад скрыптам могуць разумець набор чаканняў аб тым, што ў дадзенай сітуацыі павінна адбыцца, веданне таго, як паступіць і як іншыя паступяць у канкрэтных стэрэатыпных сітуацыях. У такім разуменні мінімум скрыпту складаюць дзеючыя асобы і сюжэт. Напрыклад, усе ведаюць, як павінна паводзіць сябе афіцыянтка або згоншчык самалёта, хоць не ўсе бывалі ў рэстаране і амаль ніхто не быў у сітуацыі згону самалёта.

На думку большасці лінгвістаў, дадзены відавы шэраг варта разглядаць не як абсалютна розныя структуры, а як розныя бакі праявы канцэпта.

Структуру канцэпта таксама можна прадставіць рознымі спосабамі.

Рэпозиторий ВГУ

У большасці канцэптаў можна вылучыць вербальную частку (спосабы моўнага выказвання канцэпта) і невербальныя часткі (ментальныя рэпрэзентацыі невербальнае тыпу - вобразы, малюнкі, схемы і т. п.).

З іншага боку, канцэпт складаецца з кампанентаў (канцэптуальных прыкмет), г.зн. асобных прыкмет аб'ектыўнага або суб'ектыўнага свету, дыферэнцыявана адлюстраваных у свядомасці, і якія адрозніваюцца па ступені абстрактнасці. Структура канцэпта ўключае ў сябе:

- Асноўную (актуальную) прыкмету
- Дадатковую (гістарычную, пасіўную) прыкмету,
- Унутраную форму (звычайна не ўсведамляецца).

Асноўная прыкмета канцэпта вядомы ўсім носьбітам культуры і з'яўляецца значнай для іх. Дадатковая прыкмета актуальная для некаторай групы носьбітаў культуры (г.зн. для прадстаўнікоў асобных субкультур). Пад унутранай формай разумеецца этымалагічная прыкмета, якая вызначае знешнюю, знакавую форму выказвання канцэпта. Дадзеная частка канцэпта часта вядомая толькі спецыялістам і не ўсведамляецца ў паўсядзённым жыцці большасцю носьбітаў мовы.

Элементы канцэпта можна прадставіць і іншым спосабам. Канцэпт як складаны ментальны комплекс уключае ў сябе сэнсавае ўтрыманне, каштоўнасны элемент (ацэнку), а таксама агульначалавечы (універсальны), нацыянальна-культурны (абумоўлены жыццём чалавека ў пэўным культурным асяроддзі), сацыяльны (абумоўлены прыналежнасцю чалавека да вызначанага сацыяльнаму пласту), групавы (абумоўлены прыналежнасцю чалавека да некаторай узроставай і палавой групы), індывідуальна-асобасны (фармаваны пад уплывам асобасных рысаў - адукацыі, выхавання, індывідуальнага вопыту, псіхафізіялагічных асаблівасцяў) кампаненты.

У больш шырокім сэнсе структуру канцэпта можна прадставіць у выглядзе кола, у цэнтры якога ляжыць асноўнае паняцце - ядро канцэпта, а на перыферыі знаходзіцца ўсё тое, што прыўнесенае культурай, традыцыямі, народным і асабістым вопытам.

Лекцыя 5

Суадносіны тэрмінаў «канцэпт», «паняцце», «значэнне».
Канцэпт як элемент нацыянальнай карціны свету.

Паняцце - сукупнасць ведаў і істотных прыкмет аб'екта.

Паняцці ўжываюцца галоўным чынам у логіцы і філасофіі.

Канцэпт - ментальнае нацыянальна-спецыфічнае ўтварэнне, планам зместу якога з'яўляецца ўся сукупнасць уяўленняў аб дадзеным прадмеце ў дадзенай этнакультурнай супольнасці, а планам выражэння - сукупнасць моўных сродкаў (у асноўным лексічных і фразеалагічных).

Канцэптамі аперуюць ў даследаваннях па матэматычнай логіцы, а ў апошні час і па культуралогіі і лінгвістыцы.

Репозиторий ВГУ

Канцэпты - гэта найбольш складаныя і важныя паняцці, без якіх цяжка ўявіць дадзеную культуру і якія акружаныя эмацыйным, экспрэсіўным і ацэначным арэолам.

Паняцце можна назваць значэннем словы, а канцэпт - яго сэнсам.

Ю. С. Сцяпанаў прыводзіць прыклад суадносін паняцці ПЕВЕНЬ і канцэпта ПЕВЕНЬ. Паняцце ПЕВЕНЬ пазначае ўсіх птушак пэўнага вонкавага выгляду. Канцэпт ПЕВЕНЬ ўключае ў сябе наступныя веды:

1) птушка,

2) самец,

3) спявае пэўным чынам і адзначае сваім спевы час сутак,

4) назва ўтворана ад дзеяслова *спяваць*,

5) вешчая птушка, з якой звязана шмат павер'яў і абрадаў.

Такім чынам, суадносіны тэрміна «канцэпт» з тэрмінамі «паняцце" і "значэнне» можна прадставіць наступным чынам. Канцэпт - важнае ментальнае паняцце. Веды - частка канцэпта, выяўленая моўнымі знакамі.

Колькасць лексічных адзінак, якія з'яўляюцца канцэптамі, абмежавана, таму што не ўсякае імя-абазначэнне з'яўляецца канцэптам. Канцэптамі становяцца толькі тыя з'явы рэчаіснасці, якія актуальныя і каштоўныя для дадзенай культуры, маюць вялікую колькасць моўных адзінак для сваёй фіксацыі, з'яўляюцца тэмай прыказак і прымавак, паэтычных і празаічных тэкстаў. Яны з'яўляюцца свайго роду знакамі, эмблемамі, паказваюць на сітуацыю, веды.

Фарміраванне канцэптаў звязана з пазнаннем свету, з фарміраваннем уяўленняў пра яго. Канцэпты з'яўляюцца носьбітамі культурнай памяці народа і ўяўляюць сабой элементы нацыянальнай карціны свету.

Напрыклад, беларуская карціна свету можа быць прадстаўлена, у тым ліку, наступнымі канцэптамі: «ісціна», «праўда», «лёс», «дабро», «карысць», «свабода», «воля», «радасць», «задавальненне »,« чалавек »,« асоба »і інш.

Канцэпт ЛЁС. Слова «лёс» мае два значэнні: 1) рок, фатум; 2) доля. Аднак у абодвух выпадках за ўжываннем гэтага слова стаіць уяўленне пра тое, што з мноства магчымых меркаванняў развіцця падзей у нейкі момант часу выбіраецца адна магчымасць (напрыклад, словазлучэнне - «вырашаецца лёс»). Пасля таго, як «лёс вырашаны», далейшы ход падзей ужо як бы перадвызначаны, і гэта адлюстравана ў беларускіх ідыёмах («у кожнага свой лёс”, “лёс такі”). Важная роля, якую дадзенае паданне адыгрывае ў беларускай карціне свету, абумоўлівае высокую частотнасць ужывання слова «лёс» ў беларускай мове ў параўнанні з ужываннем гэтага слова ў іншых еўрапейскіх мовах. Таму навукоўцы робяць выснову аб тым, што беларусы маюць схільнасць да містыкі. Але, з іншага боку, у пэўных кантэкстах з ужываннем слова "лёс" няма ніякай містыкі (напрыклад, іншая ідыёма - «вырашыць свой лёс»).

Канцэпт СВАБОДА. Згодна са слоўнікамі, слова «свабода» шматзначнае. Яно мае некалькі значэнняў: 1) здольнасць чалавека дзейнічаць у адпаведнасці са сваімі мэтамі і інтарэсамі, абапіраючыся на пазнанне аб'ектыўнай неабходнасці; 2) адсутнасць палітычнага і эканамічнага

Репозиторий ВГУ

прыгнёту; 3) адсутнасць рабства; 4) стан таго, хто знаходзіўся ў зняволенні; 5) асабістая незалежнасць; 6) магчымасць дзейнічаць без абмежаванняў; 7) лёгкасць; 8) натуральнасць; 9) свабодны, незаняты час. Агульны сэнс, які аб'ядноўвае ўсе значэнні дадзенага слова, - гэта «магчымасць жыць і дзейнічаць без усялякага кшталту абмежаванняў».

Кантэксты ўжывання дадзенага слова паказваюць, што беларускае слова «свабода» ў адрозненне ад ангельскага, нямецкага, польскага мае яшчэ і значэнне «лёгкасць, натуральнасць», адгэтуль выраз “абмяжоўваць свабоду”.

У беларускай культуры “свабода” азначае не толькі незалежнасць, адсутнасць прыгнёту, забаронаў, але і адсутнасць усялякіх абмежаванняў, магчымасць паступаць па ўласным меркаванні: *абсалютная свабода, бязмежная свабода, неабмежаваная свабода, поўная свабода, дасканалая свабода*.

Канцэпт СВАБОДА арганізуе семантычнае поле сінонімаў (воля, вольнасць, незалежнасць, прыволле, прастора) і антонімаў (гвалт, сарамлівасць, няволя, рабства, прыгнёт, забарона, абмежаванне, залежнасць).

Слова "свабода" ў беларускай мове часта сустракаецца ў такіх спалучэннях, як *сусветная свабода, ўсеагульная свабода, бескантрольная свабода*, што сведчыць аб наяўнасці ў дадзенага паняцця яшчэ і семаў «прастор, воля».

Свабода разумеецца беларусамі як адмова ад моцнай улады, а сама моцная ўлада для іх антонім *волі*. Свабода ў беларускай моўным свядомасці даецца нейкай іншай асобай, і гэта не суадносна з іншым паняццем свабоды, уласцівым, напрыклад, ангельскай свядомасці, дзе свабодай называецца поўная незалежнасць ад іншых людзей.

Істотным дадаткам канцэпта СВАБОДА з'яўляецца канцэпт ВОЛЯ. Вядомы філасаф Г. Фядотаў разглядаў волю як канцэпт, які займае ў беларускай культуры больш важнае месца, чым свабода. Канцэпт ВОЛЯ рэалізуецца ў беларускай мове ў выразе *воля вольная*, дзе пад *воляй* разумеецца свабода ад правоў, ад прынцыпаў.

Канцэпты *“Сум”, “Туга”*. Згодна са слоўнікам, туга - гэта цяжкае, непрыемнае пачуццё, душэўная трывога, якая мучыць, выводзіць чалавека. Але ў гэтага слова ёсць і іншыя значэнні: *нуда, роспач*, якія выклікаюцца аднастайнасцю абстаноўкі, адсутнасцю справы, цікавасці да навакольнага.

Сінонімамі гэтага слова з'яўляюцца: *гора, смутак, журба, нуда, роспач, трывога*.

Сум узнікае ў некалькіх выпадках. Па-першае, калі чалавек не мае не проста жаданага, а жыццёва неабходнага, і ён упэўнены, што гэта становішча нельга змяніць; па-другое, гэта адсутнасць аб'ектыўна значная, важная для чалавека, і тут туга збліжаецца з адчаем. З аднаго боку, чалавек можа выразна ўяўляць, чаго менавіта яму не хапае; з другога, нуда можа паўстаць беспадстаўна. Пры гэтым туга звязана з жаданнем змяніць дадзеную сітуацыю, а калі гэта не атрымліваецца, то чалавек спрабуе заглушыць тугу.

Рэпозиторий ВГУ

Акрамя таго, нуда ў беларускай культуры паводзіць сябе як жывая істота: душыць, прыціскае душу, заядае і г.д. Яна падобная па паводзінах да хваробы, яна прычыняе пакуты - сціхае, яна можа быць нясцерпнай, пакутлівай, вострай, цяжкай, жорсткай, смяротнай. Туга не мае межаў: яна бывае бязмежнай, бясконцай, вечнай, сусветнай. Яна інтэнсіўна глыбокая - глыбокая нуда, поўная туга. Адсюль можна зрабіць выснову, што туга - інтэнсіўнае, доўгае, глыбокае перажыванне, якое можа адлюстроўваць агульны стан чалавека як нешта незалежнае ад яго, часта яна мацнейшая за чалавека. Але чалавек спрабуе супрацьстаяць: не паддавацца роспачы, змагацца з нудой.

Такім чынам, з аднаго боку, гэта пачуццё, з другога - двайнік чалавека, бо суправаджае яго, жыве з ім, душыць і прыціскае яго.

Канцэпт *"Шчасце"*. Згодна са слоўнікам, шчасце - гэта стан найвышэйшай задаволенасці жыццём. Шчасце беларусамі разумеецца як шанцаванне, калі ўдала складваюцца розныя жыццёвыя акалічнасці. Такое шчасце-шанцаванне - гэта сфера бытавая: *шчаслівы выпадак, без шчасця і ў лес па грыбы не хадзі*.

Шчасце бывае трывалым і працяглым - *бясконцае шчасце, вечнае шчасце, даўгавечнае шчасце*; можа быць нядоўгім і непрацяглым - *кароткае шчасце, часовае шчасце, ненадзейнае шчасце*; можа быць нечаканым і незаслужаным - *неспадзяванае шчасце, крохкае шчасце, прывіднае шчасце*, яно можа быць поўным, глыбокім, буяным - *бязмернае шчасце, бурнае шчасце*; шчасце бывае таксама бытавым і высокім - *нікчэмнае шчасце, абывацельскае шчасце, сапраўднае шчасце*.

Прыведзеныя прыклады паказваюць, што шчасце не залежыць ад асабістых намаганняў і заслуг чалавека: *Шчасце прыйдзе і на печы знойдзе; Дурню ўсюды шчасце; Шчасце - вольная птушка: дзе захацела, там і села*. Але ёсць прыклады, якія дэманструюць важнасць шчасця разам з іншымі якасцямі чалавека, рысамі яго характару: *Шчасце без розуму - дзіравая торба*.

У цэлым беларус ацэньвае шчасце не вельмі высока, разумеючы яго капрызнасць і хуткацечнасць: *Шчасце што воўк: падмане ды ў лес сыдзе; Шчасцю не вер, а бяды не палохайся*.

Репозиторий ВГУ

Пытанні для семінарскіх заняткаў

Практычныя заняткі 1.

Карыстаючыся матэрыяламі лекцыі, выканайце заданні:

1. Дайце паняцце кагнітыўнай навуцы і назавіце галіны, якія адносяцца да яе.
2. Назавіце падставы з'яўлення сярод кагнітыўных навук кагнітыўнай лінгвістыкі.

Практычныя заняткі 2.

Карыстаючыся матэрыяламі лекцыі, выканайце заданні:

1. Ахарактарызуйце сутнасць і структуру мовы з пункту гледжання кагнітыўнай лінгвістыкі.
2. Назавіце асноўныя пытанні і кірункі даследавання кагнітыўнай лінгвістыкі.

Практычныя заняткі 3.

Карыстаючыся матэрыяламі лекцыі, выканайце заданні:

1. Назавіце асаблівасці тэрміналагічнай сістэмы кагнітыўнай лінгвістыкі і асноўныя паняцці, якія складаюць яе.
2. Дайце азначэнне паняццяў «пазнанне», «веданне», «інфармацыя», «кагніцыя», «катэгарызацыя», «карціна свету», «канцэпт», «фрэйм», «сцэнар», «скрыпт», «канстанты культуры», « канцэптасфера ».

Практычныя заняткі 4.

Карыстаючыся матэрыяламі лекцыі, выканайце заданні:

1. Ахарактарызуйце працэс утварэння канцэптаў і неабходныя для гэтага падставы.
2. Назавіце магчымыя падставы для класіфікацыі канцэптаў.
3. Назавіце асноўныя складнікі структуры канцэпта.

Практычныя заняткі 5.

Репозиторий ВГУ

Карыстаючыся матэрыяламі лекцыі, выканайце заданні:

1. Дайце азначэнне паняццяў «канцэпт», «паняцце», «значэнне», размяжуйце іх.
2. Ахарактарызуйце паняцце «канцэпт».
3. Раскажыце пра асноўныя канцэпты беларускай карціны свету.

Спіс літаратуры

1. Алефиренко Н. Ф. Сучасныя праблемы навукі аб мове: Вучэбны дапаможнік. / Н. Ф. Алефиренко. - М., 2005.

2. Актуальныя праблемы сучаснай лінгвістыкі. Вучэбны дапаможнік. / Л. М. Чурыліна. - М., 2006.

3. Дзям'янка В. З. Дамінуючыя лінгвістычныя тэорыі ў канцы XX стагоддзя. / / Мова і навука канца 20 стагоддзя: сб артыкулаў. - М., 1995.

4. Варты Ю. І. Беларуская мова і моўная асоба. - М., 1987.

5. Маслава В. А. Уводзіны ў кагнітыўную лінгвістыку. Вучэбны дапаможнік. / В. А. Маслава. - М., 2007.

6. Сцяпанаў Ю. С. Канстанты. Слоўнік рускай культуры. Вопыт даследавання. - М., 2001.

Репозиторий ВГУ

УЗОРЫ ТЭСТАВЫХ ЗАДАННЯЎ

1. **Працэсы, звязаныя з веданнем і інфармацыяй, называюцца:**
2. Камунікацыйнымі
3. Кантрастыўнымі
4. Кампаратыўнымі
5. *Кагнітыўнымі*

2. **Працэс набыцця ведаў і вынікі гэтага працэсу: успрыманне свету, назіранне, катэгарызацыя, мысленне, размова, уяўленне і інш. псіхічныя працэсы ў іх сукупнасці – гэта:**
1. Канцэпт
2. Канстанты культуры
3. *Кагніцыя*
4. Сцэнар

3. **Паняцце "Канцэптасфера" ўпершыню было прапанаванае ў працах:**
1. Акад. Вінаградава
2. *Акад. Ліхачова*
3. Акад. Падлужнага
4. Акад. Алфёрава

4. **Базавым паняццем кагнітыўнай лінгвістыкі з'яўляецца:**
1. Розум
2. Фрэйм
3. Катэгарызацыя
4. *Канцэпт*

5. **Якое сцвярджэнне адпавядае сапраўднасці:**
1. *Канцэптамі становяцца толькі тыя з'явы рэчаіснасці, якія актуальныя і каштоўныя для дадзенай культуры, маюць вялікую колькасць моўных адзінак для сваёй фіксацыі, з'яўляюцца тэмай прыказак і прымавак, паэтычных і празаічных тэкстаў.*
2. Канцэптамі з'яўляюцца любыя рэестравыя словы, зафіксаваныя ў Тлумачальным слоўніку пэўнай мовы.
3. Канцэптамі становяцца словы, якія не дапускаюць двухсэнсоўнасці, ужываюцца ў сваім асноўным значэнні і вядомыя ўсім носьбітам дадзенай мовы.
4. Канцэптамі з'яўляюцца словы, што маюць адценне навізны, фіксуюцца толькі асобнымі слоўнікамі, вядомыя не ўсім носьбітам мовы, а толькі вузкаму колу лінгвістаў.

Рэпозиторий ВГУ